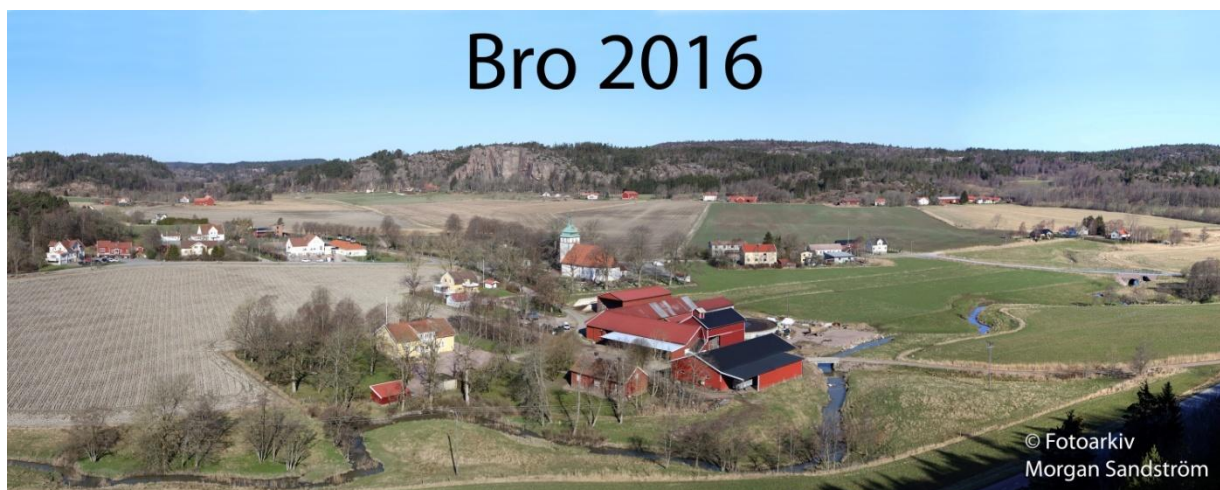

En bild berättar

BRO, Centrum i nuvarande Lysekil kommun
under ca 1000 år

I några artiklar skall Stångenäs hembygdsförening berätta om en del av byggnaderna som ses på bilden ovan. Bro, som var centrum i nuvarande Lysekil kommun under ca 1000 år, från vikingatid till en bra bit inpå 1800-talet.

Denna artikel ska endast beröra kyrkan. Stenkyrkan uppfördes på 1200 talet, men traditionerna kan berätta om ännu äldre kyrkobyggnader. Enligt Biskop Eysteins Jordebog (Den röde bog) , var Hala prästbol redan i tidig medeltid och historieskrivaren Johannes Oedman skriver i sin år 1746 utgivna bok "Chorographia Bahusiensis" att *"tå Kiel Rosencrantz, Herren på Brobärg, som var tå Sätess-Gården i Bro Sochn, lät ödelägga thet på Prästegårds Ödegård Hala fordom belägna Capellet, blef i stället en Stenkyrka upbygder, hwad år wet jag intet"*. Han skriver också att ägaren till Brobergs herrgård *"har af egen Bekostnad uppygt på sin Ägendom Bro kyrcka, then han i förstonne wille hafwa bygder närmare til sin Sätessgård Brobärg wid Älfwen, hwarest än i dag ligga några uthugna wackra hörnenstenar. Men av fruktan at Älfwen skulle skära sig ut och förorsaka Jordfall, blef hon uppmurad, ther ho nu står"*.

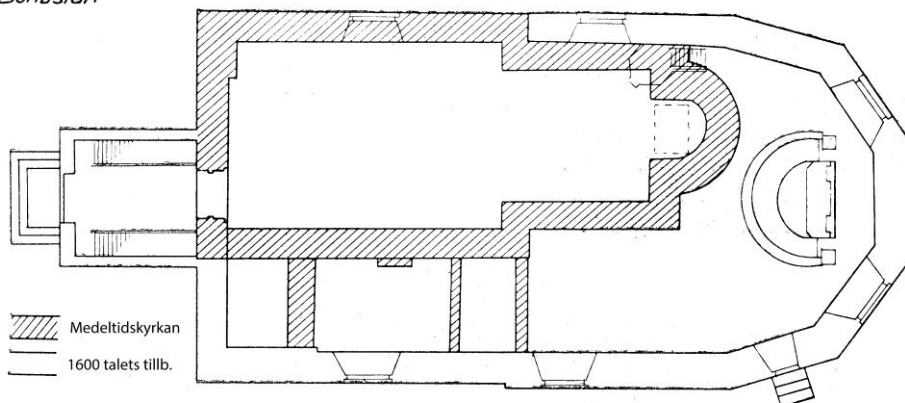
Närheten till det enorma gravfältet på Störreberg, som kan skönjas uppe till höger i bilden ovan, antyder kanske också ett kulturcentrum ännu längre tillbaka i tiden. Mera därom i en kommande artikel.

Artikeln nedan är skriven av Sven Axel Hallbäck, och med tillstånd, hämtad ur Vikarvets årsbok 1958-59.

S:a Maria och S:t Olofs kyrka i Bro

Våra västsvenska kyrkor har av forskningen och forskarna fått en relativt styvmoderlig behandling, åtminstone om man jämför med vad som kommit kyrkorna i andra områden till del. Få vetenskapliga undersökningar har här företagits och vår verkliga kunskap om de gamla kyrkorna är mycket begränsad. Det är därför så mycket viktigare att ytterligare forskning bedrivs och att forskningsresultaten kommer vetenskap och allmänhet till godo genom publicering. Med stor tillfredsställelse måste man därför hälsa Vikarvets initiativ att i sin årsbok åter publicera större och mindre forskningsrön eller tidigare ej kända forskningar. En sådan undersökning av det sista slaget är den, som utfördes i samband med Bro kyrkas restaurering år 1937–1938.

Bro kyrka
Bohuslän

Plan över nuvarande kyrkan i vilken medeltidskyrkan inritats.

Till vänster: Den äldsta bilden av Bro kyrka finns på 1698 års prästgårdskarta, ritad av lantmätaren Eric Kuus.

Bro nuvarande kyrka har sin karaktär huvudsakligen från vår svenska stormaktstid. De omfattande ombyggnader som utfördes under 1690-

talet med själva kyrkan gav denna en ny och från den gamla, medeltida helt avvikande karaktär. Kyrkan fick ny form, bredare och med ett polygont kor, samtidigt som innertaket

försågs med trätunnvalv. Det är en barockkyrka, som ersatt den medeltida. Inredningen, som därefter gjordes, fullföljer denna barocka kyrkostil. År 1695 uppsattes i kyrkan en ny altarpupsats, utförd av den store träskäraren och skulptören Marcus Jäger, med målningar utförda av Magnus Gabriel de la Gardies f.d. hovmålare, Johan Hammer. Inredningen kompletterades med de storartade takmålningarna av den kände kyrkomålaren Christian von Schönfeldt år 1709. Slutligen fick kyrkan också sin magnifika predikstol i genuin bondbarock år 1722. Denna skänktes av general Olof Strömstierna och utfördes av en mycket känd västsvensk träsnidare, Nikolaus eller Nils Falk. Slutligen kan också förtjäna nämnas, att nuvarande läktaren tillkom 1738 och att dess intressanta bröstmålningar utfördes år 1742 av en son till den redan nämnde Christian von Schönfeldt, Mårten von Schönfeldt, och av en i Rostock i Tyskland bosatt svensk konstnär, Esekiel Broman, född i Bro socken, där hans fader varit klockare.

På så sätt utformades ett efterreformatoriskt kyrkorum av en så osedvanlig skönhet och med sådan harmoni att man vid restaureringen de nämnda åren valde att söka bibehålla denna "stormaktstidens" karaktär.

Göteborgs historiska museum
Fotoarkiv Sven Rydstrand

Från Bro kyrkas restaurering. Korpartiet

Medeltidskyrkans kor framträder tydligt i nuvarande kyrkans golv. Man ser långhusväggen avbruten av likkistor, koret och den halvrunda absiden. I väggen nedanför predikstolen skymtar ett inmurat kapitel, som alltså tidigare suttit mellan valven i medeltidskyrkan, men som brutits loss och använts vid ombyggnaden på 1600 talet. Under altartavlan ser man det medeltida altarbordet med relikgömmen.

(Foto O. Thulin.)

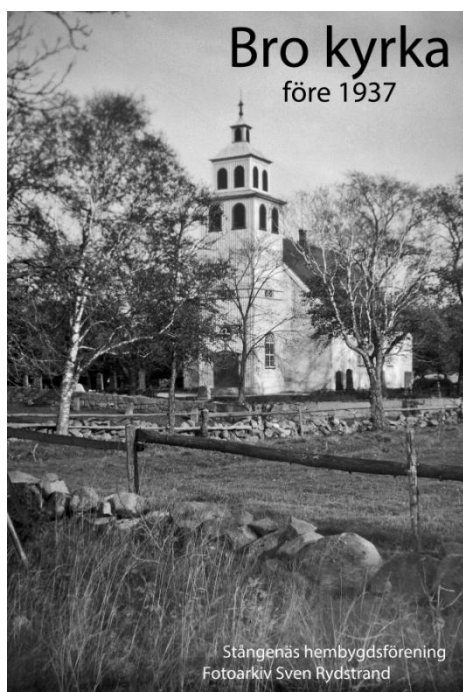
Restaureringen

hade emellertid klart visat, att Bro kyrka inom sitt skal även hyste betydelsefulla lämningar från medeltiden. I gamla handlingar – bl. a. i kyrkans arkiv – har man uttryckt sin förundran över vissa byggnadstekniska detaljer, som kunnat iakttas beträffande kyrkans murar m.m.

Det har varit frågan om egenartade valvbågar, som man tyckt sig skymta genom putslagret eller om märkliga stenar med profilerad utformning eller om en unik fönsterglugg i kyrkans västgavel m.m. Alla dessa hemlighetsfulla och gåtfulla lämningar har icke tidigare kunnat förklaras. Man har endast gissningsvis hänvisat till "medeltida lämningar".

Den nämnda kyrkorestaurationen

kunde emellertid helt klarlägga en rad gåtor och problem. Den utfördes under riksantikvarieämbetets ledning under personligt överinseende, av dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman. Riksantikvarieämbetets förordnade kontrollant var dåvarande amanuensen vid Göteborgs museum, Otto Thulin. En mycket betydande del i undersökningarna och restaureringen togs av pastor loci, kyrkoherde H. D. Hallbäck. Resultaten av undersökningarna m.m. har sedermera sammanställts av fröken Anna-Gunilla Hallbäck och finns nu såsom handskrift i kyrkans arkiv. Författaren till dessa rader hade även i egenskap av ung konsthistorisk studerande tillfälle att delta i restaurerings- och undersökningsarbetet.

Sedan rappningen på väggarna borttagits och golvet uppbrutits kunde noggranna studier verkställas ang. kyrkans byggnadshistoria. Därvid framkom bl. a. följande.

Koret: Inom nuvarande korets norra del fanns rester av muren till medeltidskyrkans kor. Det hade varit relativt smalt och försett med absidial avslutning åt öster.

Norra långsidan: I denna ingick medeltidskyrkans mur. Det fanns möjlighet att klart konstatera skarven mellan medeltidskyrkan och den senare tillbyggnaden. Slutligen fanns också i nordväggen rester efter valvsystemet.

Västra gavelväggen: Dess norra del var identisk med medeltidskyrkans västgavel. Där fanns spår efter värvningen i form av fäste för takvalvet. Vidare fanns ett västfönster, helt bevarat, och slutligen ett stycke av en hörnpelare.

Södra långsidan: Inom denna del påträffades bl. a. rester av en utbyggnad till kyrkan – vapenhus – med igenmurad ingång.

Bland andra intressanta iakttagelser som kunde göras var hur man vid tillbyggnaden på 1690-talet använt sig av det medeltida stenmaterialet och hur detta här och var fanns i de nyare väggarna, t.ex. valvbågar, kapitälstenar m.m. Det var också en mycket klar olikhet mellan murningsättet i den medeltida kyrkan med dess noggranna uppbyggnad och de mer rafsiga skalmurarna från tillbyggnadsperioden.

Det skulle här föra för långt att i detalj genomgå alla de iakttagelser som registrerats. De anförda må vara nog för att utgöra bakgrunden till en rekonstruktion av medeltidskyrkan i Bro.

Rekonstruktion

Medeltidskyrkan i Bro socken hade en för Bohuslän och Norge ej helt vanlig planlösning. Den normala medeltidskyrkan i dessa trakter utgjordes av ett långhus med därtill fogat, något lägre, kor, rakt avslutat i öster. Sådana kyrkor har funnits åtskilliga i Bohuslän, såsom Ljungs

gamla kyrka. Naverstad, Resteröd, Svenneby och Öckerö, men den planlösning som Bro representerar var heller ingalunda ovanlig i Bohuslän; mindre vanlig i övriga Norge. I Viken känner man således till åtminstone följande säkra exempel, nämligen Bokenäs, Bärfendal och Skee utom Bro. Man har kallat dessa kyrkor absidkyrkor. De har varit uppbyggda med långhus och kor till vilket fogats en halvrund absid i öster. Forskningen har kunnat visa att båda dessa slags kyrkor uppförts under relativt långa tidsperioder från medeltidens början ungefär till dess mitt. De ha genuin romansk karaktär. Bro har varit ett typiskt exempel på en absidkyrka med den nämnda uppbyggnaden och utan torn. Detta är alltså i och för sig ingenting särdeles märkligt.

**Till vänster:
Från Bro kyrkas restaurering.
Västpartiet.**

**På denna bild framträder tydligt medeltidskyrkans västgavel med lämningarna efter valvkonstruktionen. Under detta ser man det medeltida bevarade fönstret, vilket för övrigt nedtill hade fem trappsteg, enligt uppgift symboliserade Kristi fem sår. Man ser vidare rester efter valvpelaren nederst till höger och i nordsidan skymtar man även svagt lämningar efter valvfästet här. Läktarbröstmålningarna är som nämnts utförda 1742.
(Foto O. Thulin)**

Märkligt är emellertid att Bro kyrka varit försedd med valv. Det har, som undersökningarna med all ackuratess klarade, inte rört sig om tunnvalv utan om de vida mer komplicerade kryssvalven. Detta, att en landsortskyrka varit försedd med kryssvalv vid denna tid, är något i dessa trakter nära nog unikt. Visserligen var Marstrands kyrka valvförsedd, men den var som bekant ursprungligen en klosterkyrka, och problemet är därför här annorlunda. Hur kan det då komma sig att man lät välva den lilla, enkla kyrkan i Bro?

För det första är det inte alldeles säkert, att Bro sockenkyrka under medeltiden ansågs vare sig liten eller oansenlig. Källorna låter oss veta att den var helgad till S:a Maria och S:t Olof, Och att det var fråga om en pilgrimskyrka framgår av det än i dag bevarade altarbordet med dess relikgömma. Kyrkan måste alltså varit betydande. Den hade också stora förmögenheter enligt vad källmaterialet även upplyser om.

Bro kyrka

förmodligen under krigsåren 1939-45,
notera fönsterluckorna

För det andra fanns det i trakten åtminstone en förnämlig ecklesiastisk anläggning som kunde verka inspirerande till välvandret av kyrkan, nämligen Dragsmarks kloster. Källorna antyder livligt kulturellt och ekonomiskt utbyte mellan Bro och Dragsmark. Som framgått av Nils Niklassons undersökning i förra numret av denna publikation anlades emellertid klosterkyrkan i Dragsmark först under ungotisk tid i slutet av 1200-talet. Som Niklasson meddelar har Romdahl bevisat samhörighet mellan denna klosterkyrka och Stavangers klosterkyrkas kor, och Niklasson har även själv kunnat knyta an den märkliga klosterkyrkan till andra norska kyrkobyggnader. Att utan vidare sätta Bro romanska kyrka i samband med Dragsmarks ungotiska kyrkobyggnad låter sig enligt min mening ej göra. Det finns alldeles för mycket som talar mot att t.ex. Bro kyrkas valv skulle vara utförda med mönster från Dragsmark klosterkyrka. Där finns hela väsenskillnaden mellan den romanska, relativt tunga sockenkyrkan och den ungotiska höga resliga klosterkyrkan. Än mer säger oss materialet i valven. I Dragsmark är valven slagna i tegelkonstruktion med riktiga valvribbor, berättande om en avancerad teknik. I Bro har valven varit mycket enkla stenvalv utan spår av valvribbor, och i hela medeltidskyrkan förekommer icke något som helst tegel. Kyrkan i Bro bör alltså av allt att döma vara äldre än klosterkyrkan i Dragsmark och dess valv således också äldre. Och ändå bör inspirationen ha kommit från Dragsmark. Hur skall detta förklaras?

Så gott som samtliga forskare, som sysslat med Dragsmarks klosterkyrka har kommit fram till den slutsatsen, att klostret ägt en tidigare kyrka än den ungotiska. Niklasson förutsätter visserligen, att denna skulle varit av trä och anför skäl härför. Berg, som först företog utgrävningar i Dragsmark, frilade emellertid en stenrad, som han själv antog ha tillhört en tidigare stenkyrka på platsen. Skulle Bergs antagande vara riktigt, vilket f. ö. även andra forskare antagit, skulle Dragsmark ha ägt en tidigare stenkyrka. Detta förefaller inte otroligt, då sten var dessa munkordnars naturliga byggnadsmaterial. Det är väl i så fall antagligt, att man uppfört denna kyrka enligt modet vid mitten av 1200-talet, då den kan antas ha tillkommit. Modet för en dylik kyrka föreskriver enkla kryssvalv i stenkonstruktionen.

Är detta resonemang riktigt, skulle således möjligheten ligga öppen för att Bro kyrka tillkommit vid mitten av 1200-talet, inspirerad från den tidigare klosterkyrkan i Dragsmark.

Dateringen till mitten av 1200-talet av Bro kyrka finner åtskilliga stöd på annat håll, inte minst i själva kyrkobyggnaden, och i nyfunna byggnadsdetaljer, där ej ett spår av gotik påträffats. Enligt uppgifter finns vidare i orten en muntlig tradition, som kan spåras tillbaka åtminstone till 1500-talet, och som finns belagd även hos Johan Oedman i hans välkända arbete från 1746, nämligen den, att sockenkyrkan i Bro haft föregångare. Traditionen delar sig emellertid i två grenar så, att somliga velat göra gällande, att den tidigare kyrkan legat nedanför den så kallade "Mellangårdskullen" i själv dalen. Här har också funnits lämningar efter någon slags byggnad, en sak som omvitnats ända fram till vår egen tid. Andra grenen av traditionen utpekar en helt annan plats för kyrkans föregångare. Enligt denna skulle tidigare funnits en kyrka (kapell) å Hala, ett torp cirka 1 100 m. nordost om den nuvarande kyrkan. Visserligen påträffades inga rester efter denna vid den utgrävning och undersökning som företagits av Johan Pettersson (redovisning i föregående nr. av denna publikation), men traditionen om denna kyrka är mycket stark och stöds bl. a. av att man där tidigare hittat en madonnaskulptur. Med viss rätt har man trott sig kunna anta att denna kyrka i Hala varit en träkyrka (stavkyrka), vilket skulle förklara att inga egentliga rester påträffats efter den. Pettersson anträffade i stället genom sina utgrävningar ett hus, som av honom hänförs till 1200-talet. Han förmenar i sin redogörelse, att detta hus är den av traditionen utpekade kyrkan eller kapellet. Detta skulle förstörts under förra delen eller mitten av 1300-talet.

Utsikt från Kastalen i Bro, eller som nämns i texten ovan "Mellangårdskullen" våren 2013. I bakgrunden, den gamla vägen 162. På ången någonstans i närheten av högspänningsstolpen ska enligt traditionerna föregångaren till medeltidskyrkan ha legat. Inom vita cirkeln betraktar Broprofilen Göran Karlsten den berömda Korskällan. Sammanfattning.

Som framgår av bifogade planer och av vad som sagts råder alltså ingen tvekan om hur S:a Maria och S:t Olofs kyrka i Bro sett ut. Den har varit en absidkyrka utan torn med vapenhus åt söder. I det inre har den varit försedd med minst två korsvalv. Om även koret varit välvt och hurudant detta valv i så fall sett ut är däremot omöjligt att avgöra.

Beträffande kyrkans tillkomst återstår emellertid ännu många frågor att definitivt lösa. Hade kyrkan en föregångare och låg denna i så fall mitt i delen nedanför "Mellangårdskullen" eller å markerna vid Hala? (Enligt vissa uppgifter skulle man varit tvungen att flytta kyrkan från trakten av "Mellangårdskullen" till nuvarande kyrkoplatsen på grund av markbeskaffenheten. På den förra platsen är nämligen lergrund, under det att kyrkan numera vilar på berggrund.) Uppfördes kyrkan vid mitten av 1200-talet? (Härför talar byggnadsskicket, bevarade fragment, valven m.m.) Välvdades kyrkan av munkar från Dragsmark eller inspirerades den på annat sätt av Dragsmarks första kyrka? Har valven möjligtvis sin upprinnelse från annat håll? – Se där en rad frågor som ännu icke entydigt kunnat besvaras. Avsikten med denna lilla uppsats har varit att i första hand redovisa undersökningsresultaten från Bro kyrkas restaurering 1937–1938 och i andra hand söka bidra till diskussionen kring Bohusläns kyrkor genom att framställa ovanstående frågor.

UR LITTERATUREN M. M.

Handskrifter i kyrkans arkiv:

"Några anteckningar rörande Bro kyrka och Bro prästgård med mera..." (1883–1884) av J. C. Hjort.

"Restaurationen av Bro kyrka 1937–1938 – samt rekonstruktionen av Bro medeltida" av Anna-Gunilla Hallbäck.

"Diplomatarium Norvegicum" etc.

"Eysteins Jordebog" (Den röde bog) etc.

Johan Oedman: "Chorographia Bahusiensis" (1746).

Axel E. Holmberg: "Bohusläns historia och beskrivning" (1842–1845).

Harry Fett: "Norges kirker i middelalderen" (1909).

Sven Pettersson – A. Rob. Litzén: "Göteborgs stifts herdaminnen" (1872).

C. W. Skarstedt: "Göteborgs stifts herdaminne" (1879).

Wilhelm Berg: "Dragsmarks kloster I" (1895) och "Dragsmarks kloster II" (1899) (i: Gbgs o. Bohusl:s fornm. o. hist.).

Gustaf Brusewitz: "Elfsyssel" (1864).

S. A. Hallbäck: "Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet. . I (1947).

S. A. Hallbäck: "Christian von Schönfeldt – kyrkomålaren" (1956).

Nils Niklasson: "Klostret i den stilla dalen" (i: "Vikarvet" – (1952–1957).

Johan Pettersson: "Tolvhundredalshuset i Bro" (i: "IBID").

Axel L. Romdahl: "Byggnadsstilen i Dragsmarks klosterkyrka" (i: "Gbgs o. Bohusl:s fornminnesför:s tidskr. 1915").

Sven Rydstrand, Stångenäs (1958).

"Sveriges Kyrkor, Bohuslän I I" (1944).